

Dorota Miller

Francuski dyskurs o dyskursie : (Halina Grzmil-Tylutki, Francuska lingwistyczna teoria dyskursu. Historia, tendencje, perspektywy)

Tekst i Dyskurs = Text und Diskurs 5, 330-332

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dorota Miller: Francuski dyskurs o dyskursie. HALINA GRZMIL-TYLUTKI (2010): *Francuska lingwistyczna teoria dyskursu. Historia, tendencje, perspektywy*. Kraków: Wydawnictwo Universitas, 368 ss.

Jak większość rozpraw na temat dyskursu, monografia Haliny Grzmil-Tylutki rozpoczyna się od zaakcentowania popularności pojęcia *dyskurs* odmienianego przez wszystkie przypadki we współczesnej humanistyce. Konsekwencją tej zawrotnej kariery są trudności w jednoznacznym zdefiniowaniu terminu *dyskurs* oraz kierunku zwanego *analizą dyskursu*, co w dużej mierze wynika także z różnych tradycji humanistycznych rozwijających się w poszczególnych obszarach językowych: francuskim, angielskim, niemieckim i polskim. Mimo braku ostrości pojęciowej *dyskurs* oraz jego analiza wyznaczają nowe kierunki w badaniach językoznawczych, wykraczając poza granice zdania i tekstu.

Podobnie jak Foucault w „Archeologii wiedzy” (1977) Grzmil-Tylutki rozpoczyna swe rozważania nad dyskursem od tego, czym *dyskurs nie jest*, pisząc we **Wstępie**, iż nie jest on tożsamy ani z *langue* ani z *parole*, ani z wypowiedzeniem. Dyskurs nie jest abstrakcyjnym systemem znaków jak *langue*, nie jest jednak również jednostkową mową jak *parole*, lecz stoi pomiędzy nimi. Nie należy go też zdaniem autorki rozpatrywać na poziomie relacji zdanie-tekst, gdyż należy do innego porządku. W nawiązaniu do myśli Foucaulta autorka podkreśla również zinstytucjonalizowanie dyskursu, co przywodzi na myśl foucaultowską metaforę o ramie myślowej, wyznaczającej granice tego, co możliwe do powiedzenia na dany temat.

W **rozdziale I** autorka obszernie opisuje i komentuje genezę i inspiracje francuskiej teorii dyskursu, wskazując na jej wielorakie powiązania z retoryką, hermeneutyką, europejską tradycją filologiczną, szkolną tradycją objaśniania tekstów, a także poststrukturalizmem i postmodernizmem. *Dyskurs*, pierwotnie oznaczający rozbieganie się w różnych kierunkach, wydaje się szczególnie dobrze przystawać do postmodernistycznego relatywizmu. Z poststrukturalistycznego zakorzenienia dyskursu wynika natomiast daleko idąca interdyscyplinarność, a co za tym idzie wymaganie od badacza dyskursu nie

tylko doskonałej orientacji na poszczególnych poziomach analizy językowej, lecz także sporej wiedzy z zakresu innych dziedzin humanistyki, jak choćby socjologia, psychologia, filozofia.

Wśród inspiracji francuskiej szkoły analizy dyskursu autorka wymienia także m. in. rosyjski formalizm, praską szkołę funkcjonalną, francuską teorię wypowiedzi, zapoczątkowany przez J.L. Austina i J.R. Searle’a przełom pragmatyczny, teorię aktów mowy, psychoanalizę J. Lacana, filozofię ekstremalną oraz – rzecz jasna – filozofię M. Foucaulta. Temu ostatniemu poświęca autorka co zrozumiałe szczególnie dużo miejsca. Mimo daleko posuniętej niejednoznaczności rozważania Foucaulta wpłynęły bowiem niewątpliwie w znaczący sposób na koncepcję dyskursu promowaną nie tylko w językoznawstwie francuskim, lecz także germanistycznym, polonistycznym i anglosaskim.

Wśród prac, teorii i prądów filozoficznych ważnych z perspektywy francuskiej analizy dyskursu ważne miejsce zajmuje również etnometodologia badająca zależności między wzorcami mówienia a społecznymi rolami, podkreślająca zależność pomiędzy działaniem społecznym a kontekstem interakcji. Ważna w tym kontekście jest również analiza konwersacji będąca swoistą kontynuacją etnometodologii.

W obszernym omówieniu źródeł i inspiracji francuskiej analizy dyskursu, stanowiącym niemal jedną czwartą objętości pracy, autorka uwzględniła także socjolingwistykę, która odkryła znaczenie czynnika socjologicznego charakterystyczne dla analizy dyskursu, jak również dialogiczność M. Bachtina jako podstawę do intertekstualności, która z kolei odbija się szerokim echem w analizie dyskursu. Punkt odniesienia dla dyskursyistów to nieodmiennie także lingwistyka tekstu i tu na szczególną uwagę zasługuje dynamicznie rozwijająca się niemiecka lingwistyka tekstu.

Rozdział II zawiera szczegółowy opis początków formowania się francuskiej analizy dyskursu, począwszy od przełomowego artykułu

z roku 1969 pod zmiennym tytułem „L'analyse du discours” (opublikowanego w nr 13 czasopisma „Langages”), a będącego bezpośrednim nawiązaniem do słynnego artykułu Z. Harrisa pod takim samym tytułem („Discourse analysis”, 1952). Podobnie jak w przypadku germanistycznej analizy dyskursu (tzw. Diskurssemantik, tj. semantyka dyskursu) początki francuskiej szkoły analizy dyskursu dotyczą zjawisk na płaszczyźnie leksykalno-semantycznej, wewnątrztekstowej (np. słów kluczowych). W dalszej części autorka zwraca uwagę na początkową dwukierunkowość badań nad dyskursem wynikającą z powoływania się na prace różnych naukowców: z jednej strony M. Foucaulta, z drugiej zaś przede wszystkim J. Lacana i L. Althussera.

Z diachronicznego punktu widzenia autorka różni w ramach francuskiej analizy dyskursu dwa etapy: pierwszy zapoczątkowany w latach 60, drugi zaś w latach 90. XX. wieku. Początki francuskiej analizy dyskursu były wprawdzie mocno naznaczone przez myśl filozoficzną, w latach 60–70 XX. wieku pozostawała ona jednak pod mocnym wpływem współczesnych ideologii: „Miała charakter krytyczny, wręcz wójujący i nastawiona była na kompromitowanie, a następnie na wyeliminowanie ustroju kapitalistycznego” (por. s. 106). Autorka podkreśla kontrowersyjność tego ideologicznie napiętnowanego etapu francuskiej analizy dyskursu, w którym główny akcent pada na słownictwo ideologicznie wartościowane.

W dalszej części rozdziału autorka nawiązuje do pojęć fundamentalnych dla francuskiej szkoły analizy dyskursu: uniwersum dyskursywne, pole dyskursywne i przestrzeń dyskursywna systematyzując w ten sposób pojęcia młodej analizy dyskursu. Szczególny akcent pada w tym rozdziale na etap samookreślenia, metodologicznej krystalizacji oraz poszukiwania odpowiedniego korpusu badawczego francuskiej analizy dyskursu, która w tym okresie czerpie w szczególności ze zdobyczy semantyki i teorii wypowiedzi, a także wykazuje silne powiązania z naukami społecznymi.

Rozdział III poświęcony jest drugiemu etapowi rozwoju francuskiej analizy dyskursu, zwanemu przez autorkę „nową francuska ana-

lizą dyskursu”. Na tym etapie rozwoju mamy już do czynienia z dyscypliną o w miarę uporządkowanym aparacie pojęciowym i spójnej metodzie badawczej o lingwistyczno-socjologicznych korzeniach. Następuje zerwanie z nieprecyzyjnymi pojęciami odziedziczonymi po Foucaulcie oraz z ideologicznym charakterem pierwszej fazy rozwoju francuskiej analizy dyskursu. Analiza dyskursu jawi się w tym okresie jako nauka interdyscyplinarna stanowiąca most pomiędzy lingwistyką oraz innymi dziedzinami humanistyki, w tym przede wszystkim socjologią. Podobnie jak u Foucaulta nie chodzi bowiem wyłącznie o analizę aspektów językowych tekstów, owszem wypowiedzi/teksty podlegają analizie, ale zawsze w swym instytucjonalnym uwikłaniu. W sensie pragmatycznym dyskurs jawi się jako działanie i to zarówno językowe, jak i społeczne.

Celem nowej analizy dyskursu jest przy tym badanie *każdego* działania językowego w określonej sytuacji. Dyskurs polityczny intensywnie analizowany w pierwszej fazie rozwoju francuskiej analizy dyskursu traci na znaczeniu, schodzi na dalszy plan.

Współczesna analiza dyskursu uwzględni takie aspekty jak typ dyskursu (np. dyskurs polityczny, naukowy), kategoria podmiotu (np. dyskurs dzieci, uczniów), strategia (np. dyskurs polemiczny, perswazyjny), a także takie kryteria definicyjne jak miejsce, czas, nośnik oraz gatunek. Powołuje się przy tym autorka na filary metodologiczne współczesnej francuskiej analizy dyskursu, którymi są prace D. Maingueneau oraz P. Charaudeau. Autorka wskazuje na stopniową ewolucję pojęcia *dyskurs*, jego dynamiczny charakter oraz ponadzdanową organizację.

W **rozdziale III** znajduje się również szczegółowy przegląd poszczególnych typowych dla francuskiej analizy dyskursu cech definicyjnych dyskursu. Powstałe w ten sposób cząstkowe definicje dyskursu składają się na wieloaspektowy i wyczerpujący opis tego pojęcia. Dyskurs zostaje naświetlony z różnorodnych perspektyw otwierających drogę do dalszych przemyśleń w przypadku osób zainteresowanych lingwistyczną analizą dyskursu bazujących jednak np. na polonistycznych lub germanistycznych pracach z tej dziedziny.

Rozdział IV poświęcony jest najnowszym tendencjom w analizie dyskursu. Uwaga autorki skupia się na trzech najważniejszych (CEDITEC, CEDISCOR, CAD) oraz nieco mniejszych (CELTED, LASELDI) ośrodkach badań nad dyskursem oraz najsłynniejszych francuskich współczesnych dyskursywiście. Tematem rozdziału są najnowsze kierunki i tendencje badań nad dyskursem: teorie argumentacji, badanie etosu dyskursywnego, heteroglosji, teoria maskowania głosu, a także badanie formacji dyskursywnych przy użyciu narzędzi jakich dostarcza informatyka, a więc komputerowa analiza dyskursu – zagadnienie nieobce analitykom dyskursu na całym świecie.

W **rozdziale V** zatytułowanym „Perspektywy badawcze” mowa jest o próbach typologii dyskursu w ramach francuskiej analizy dyskursu. Autorka przedstawia także własną próbę typologii bazującą na relacjach wynikających z de-rywacji morfologicznej oraz nawiązującą do słynnej typologii tekstów wg Genette’a (por. str. 270 i nast.). W tym rozdziale jest również mowa o zależnościach pomiędzy dyskursywnością a aksjologią, o wartościowaniu, które jako nieodzowny element otaczającej nas rzeczywistości obecne jest także w dyskursie, w szczególności dyskursie medialnym.

Jedną z niewątpliwych zalet monografii jest kompleksowe przedstawienie tematu z szerokim uwzględnieniem interdyscyplinarnych wątków francuskiej analizy dyskursu. Autorka przedstawia dyskurs w ujęciu francuskim w całej jego złożoności poświęcając także sporo miejsca podobieństwom oraz różnicom pomiędzy francuską, anglosaską i niemiecką analizą dyskursu. Równocześnie autorka umiejętnie i przekonująco przedstawia te aspekty dyskursu, które przekraczają granice danego obszaru językowego i danej tradycji naukowej.

Wspomniane powyżej uwagi natury kontrastywnej przyczyniają się do lepszego zrozumienia specyfiki francuskiej szkoły analizy dyskursu oraz dostrzeżenia na jej tle odmienności

(analizy) dyskursu w kontekście językoznawstwa polonistycznego, anglosaskiego, a w dalszej części książki także germanistycznego. Uwagi dotyczące germanistycznej analizy dyskursu są szczególnie cenne dla czytelnika dysponującego podstawową wiedzą na temat dyskursu w ujęciu germanistycznym, którego źródeł należy się przecież upatrywać między innymi w filozofii M. Foucaulta.

Reasumując należy podkreślić, iż recenzowana książka stanowi lekturę godną polecenia, przystosowaną do czytania zarówno w całości jak i ze względu na swą specyficzną konstrukcję (poszczególne aspekty ujęte w osobnych punktach) wyrywkowo. Autorka porusza się w uporządkowany, chronologiczny sposób, co sugeruje podtytuł monografii: historia, tendencje, perspektywy. Zgodnie z wymienionymi trzema punktami autorka szeroko komentuje i opisuje francuski punkt widzenia w trzech odsłonach, tj. jego historyczne źródła, współczesne tendencje oraz perspektywy badawcze.

Niezaprzeczalnym walorem książki jest również fakt, iż jest to jedyna (nie licząc poprzedniej publikacji tej samej autorki: „Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu” (2007)) tego typu obszerna praca na temat francuskiej analizy dyskursu dostępna czytelnikowi polskojęzycznemu zainteresowanemu problematyką dyskursu. Praca zawiera wiele cennych uwag na temat francuskiej szkoły analizy dyskursu, a także wpływu jaki wywarł na nią (oraz na analizę i teorię dyskursu w ogóle) M. Foucault. Z związku z tym powinna stanowić obowiązkową lekturę dla wszystkich posługujących się niejednoznacznym pojęciem dyskursu „wg Foucaulta”.

Literatura:

Foucault, Michel (1977) Archeologia wiedzy.

Tłum. A. Siemek. Warszawa.

Grzmil-Tylutki, Halina (2007) Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu. Kraków.